

Vrijwilligers binnen een maximalistische visie op herstelrecht

Erik Claes & Emilie Van Daele

1. Inleiding

Is het wenselijk vrijwilligers te betrekken in herstelrechtelijke praktijken? Een volmondig 'ja natuurlijk' lijkt vanzelfsprekend, en toch weer niet.

Enerzijds hoort in vele landen vrijwilligerswerking vanzelfsprekend bij het herstelrecht. We denken hierbij aan lokale projecten in Amerika, Canada, Australië en Nieuw-Zeeland, maar ook aan verschillende Europese landen waar geëxperimenteerd wordt met vrijwilligers (Braithwaite 2002; UNICEF 2009). Het gaat om vrijwillige bemiddelaars of moderatoren die optreden in buurtconflicten, in slachtoffer-daderbemiddelingen, in *family group conferences*, *healing circles* enzovoort. Vele herstelrechtelijke initiatieven zijn immers *grassroots* initiatieven, gegroeid vanuit de onvrede van burgers ten aanzien van een falende justitie.

Anderzijds is de wenselijkheid van het actief betrekken van vrijwilligers in herstelrechtelijke processen helemaal niet zo vanzelfsprekend als op het eerste gezicht lijkt. Minstens twee redenen dringen zich hier op. Eerst en vooral is er de zogenoemde institutionalisering van het herstelrecht. In een aantal Europese landen hebben herstelrechtelijke praktijken een wettelijke basis gekregen. Zij vinden daar veelal plaats in een strafrechtelijke context. Dit heeft een toenemende professionalisering van bemiddelaars en moderatoren met zich mee gebracht. De overheid heeft zich bereid verklaard om bemiddelingsdiensten en hun bemiddelaars te financieren, maar daar staat een eis van professionaliteit en deskundigheid tegenover – vaak met het oog op het bereiken van strategische doeleinden die van bovenaf zijn uitgestippeld. Is er dan nog een rol weggelegd voor vrijwillige medeburgers in het begeleiden van slachtoffers en daders in een herstelgesprek? En is het dan, in het licht van de te verwachten deskundigheid, wel verantwoord om een dergelijk pad te continueren of in te slaan? Zijn er met andere woorden dwingende argumenten voorhanden om naast, of zelfs in de plaats van beroepskrachten een sleutelrol toe te kennen aan vrijwilligers in herstelrechtelijke praktijken? En zo ja, waaruit bestaat die dan?

Die laatste vraag brengt ons tot een tweede reden die de vanzelfsprekendheid rond vrijwillige bemiddelaars en moderatoren doet wegsmelten. Die reden betreft niet zozeer de institutionele ontwikkelingen, maar het herstelrechtelijke verhaal zelf. Op het eerste gezicht lijkt het betrekken van vrijwillige medeburgers in herstelrechtelijke praktijken geheel en al in het verlengde te liggen van de onderliggende waarden en doelstellingen van het herstelrecht. Herstelrecht vertrekt van een visie op criminaliteit waar naast slachtoffers en daders ook de samenleving *stakeholder* is in het beantwoorden van criminaliteit. Het lijkt dan ook logisch dat

vrijwillige medeburgers verantwoordelijkheid opnemen in een herstelgericht antwoord op criminaliteit.

En toch is ook met dit vertrouwde verhaal het pad naar vrijwilligerswerking niet meteen geëffend. Dat de samenleving betrokken partij is bij een delict en het maatschappelijk antwoord daarop is inderdaad een van de verworvenheden van het herstelrechtelijk gedachtegoed. Maar waarom is de vrijwilliger door zijn vrijwillige inzet, meer dan een gezagsdrager of een officiële beroepskracht een bevoorrechte representant van die samenleving? En wat is de rol die de vrijwilliger vanuit die samenleving dient te spelen in het herstelrechtelijke gebeuren zelf? Dient hij ook echt zelf een actieve bijdrage te leveren aan het herstel van de berokkende schade? Dat uit deze vragen niet meteen antwoorden voortvloeien is een belangrijk signaal. Het vertrouwde argument over de rol van de samenleving in herstelrecht is te licht, te vaag en te vlak om overheden en professionele bemiddelingsdiensten te overtuigen van het prioritaire belang van een vrijwilligerswerking in herstelrechtelijke praktijken.

In deze bijdrage zoeken we naar een wat krachtiger, scherper en diepgaander verhaal. Onderzocht wordt of en in welke mate er vanuit een theoretisch uitgewerkte visie op herstelrecht richtinggevend argumenten kunnen worden ontwikkeld die (1) het betrekken van vrijwilligers, omwille van hun vrijwillige inzet, prioritair maken in het herstelrechtelijke gebeuren; en die (2) klaarheid scheppen omtrent de finaliteit van een vrijwilligerswerking en de opdracht van de vrijwillige medeburgers.

Deze intellectuele oefening is beslist geen sinecure. De afgelopen twintig jaar hebben zich immers verschillende modellen van herstelrecht ontwikkeld die hun sporen hebben nagelaten in concrete praktijk- en beleidsontwikkelingen. Hoewel ons onderzoek om een verkenning vraagt van verschillende visies op herstelrecht, concentreren we ons in deze bijdrage op het theoretische kader dat Lode Walgrave heeft uitgewerkt in zijn *Restorative Justice, Self-interest and Responsible Citizenship* (2008). Zijn visie biedt mogelijk verschillende aanknopingspunten voor het beargumenteren van een vrijwilligerswerking. Walgraves herstelrechtelijk kader bevat duidelijke, verantwoorde (en dus betwistbare) keuzes. Het articuleert een welbepaalde opvatting van criminaliteit en omvat een heldere omschrijving van de prioritaire doeleinden van herstelrecht. Het positioneert zich scherp ten aanzien van het klassieke strafrecht en wijst een bepaalde plaats toe aan herstelrechtelijke praktijken in een ideaaltypisch strafrechtssysteem. Datzelfde kader articuleert ook de sociaal-ethische intuïties die het herstelrechtelijke denken (dienen te) schragen. En *last but not least*, Walgraves herstelrechtelijk kader legt een band tussen herstelrecht en verantwoordelijk burgerschap, wat een belangrijke plaats voor vrijwillige burgers in het vooruitzicht lijkt te stellen.

In wat volgt onderzoeken we in welke mate de scharniermomenten van Walgraves model overtuigende argumenten bieden om de inzet van vrijwillige medeburgers prioritair te maken en in welke mate zij richtinggevend zijn voor het al dan niet uitbouwen van een vrijwilligerswerking in herstelrechtelijke praktijken. Onze kritische aandacht focust niet zozeer op de uitgangspunten van Walgraves model, maar wel op de implicaties ervan voor de uitbouw van een vrijwilligerswerking.

Precies door op dit punt de bruikbaarheid van dit model te toetsen, komen aan het eind van de rit kritische vragen vrij.

2. Herstelrecht, actief burgerschap, vrijwilligers

Walgrave gaat pas in het laatste hoofdstuk van *Restorative Justice, Self-interest and Responsible Citizenship* nader in op de verhouding tussen herstelrecht en een samenleving van actieve en verantwoordelijke burgers. Dat hoofdstuk bevat twee verschillende denkwegen die veel belovend zijn in het kader van dit artikel: 'The basic idea is that a restorative justice system (...) will function best in a societal context that presupposes active participation by responsible citizens (...). Conversely, restorative justice itself can considerably stimulate the emergence of such a social context' (Walgrave 2008, 169). Volgens Walgrave vraagt een herstelrechtelijk systeem om een sociale context waarin actieve, verantwoordelijke burgers hun eigen belang overstijgen. Daarnaast is hij van oordeel dat zo'n herstelrechtelijk systeem en zijn achterliggend gedachtegoed een belangrijke functie zouden kunnen vervullen in het stimuleren van een samenleving waarin mensen actief hun burgerschap opnemen. Zijn herstelrechtelijke visie stimuleert dus actief burgerschap, maar wordt er tezelfdertijd door gedragen.

Beide pistes bieden op het eerste gezicht een aantrekkelijke toegang tot het verbinden van het herstelrechtelijk gedachtegoed met een vrijwilligerswerking. Vrijwillige burgers zijn immers actieve burgers die vanuit een vrijwillige inzet verantwoordelijkheid opnemen voor de bredere samenleving waarvan ze deel uitmaken. Indien, in de lijn van de eerste piste, herstelrecht slechts levensvatbaar is wanneer het wordt gedragen door actieve burgers, dan lijken vrijwillige medeburgers hier een belangrijke rol te spelen in de realisatie van het herstelrechtelijk gedachtegoed.

Toch moeten we ons hoeden voor het trekken van overhaaste conclusies. Walgrave zelf rept in zijn boek met geen woord over het belang van de inbreng van vrijwilligers in herstelrechtelijke processen.¹ Bovendien is het niet vanzelfsprekend waarom het nu zo belangrijk is dat naast daders en slachtoffers ook vrijwillige medeburgers hun verantwoordelijkheid dienen op te nemen in herstelrechtelijke praktijken. Gaat een vrijwillige moderator of bemiddelaar dan echt het maatschappelijk draagvlak voor herstelrecht verbreden en herstelrechtelijke praktijken meer levensvatbaar maken? Los van de netelige empirische kwestie waarin we ons dreigen vast te rijden, roepen deze vragen om een verdere explicatie van Walgraves theorie. Waarom is de notie van actief burgerschap zo belangrijk voor zijn herstelrechtelijke visie en zijn pleidooi voor een herstelrechtelijk systeem? En waarom is binnen diezelfde visie herstelrecht zo afhankelijk van een samenleving van actieve burgers?

Een vergelijkbare nood aan verduidelijking treft ook de tweede piste. Herstelrecht zou actief burgerschap in de samenleving stimuleren. Walgrave ziet hier een

1 Walgrave noteert wel een verscheidenheid van herstelrechtelijke praktijken waar de diensten hetzij voor vrijwilligers opteren, hetzij werken met professionele bemiddelaars en moderatoren (Walgrave, 2008, 122).

belangrijke taak weggelegd voor de sociale wetenschappen en meer in het bijzonder voor criminologen. Hij beschrijft ‘social sciences, and especially criminology, as crucial contributors to the movement for more participatory and inclusive democracy. By feeding the democratic debate with methodologically well documented data and options, they can enhance the quality of that public debate and help to avoid populism’ (Walgrave 2008, 169). Over vrijwilligers spreekt hij in deze context niet. Hoe en waarom zou de inzet van vrijwillige medeburgers in herstelrechtelijke praktijken dan een belangrijke en zelfs prioritaire hefboom zijn in het bevorderen van actief burgerschap? En welke opdracht zou dan moeten worden uitgetekend voor vrijwilligers? Deze vragen verraden het sterk speculatieve gehalte van deze tweede denkpiste. Wie ervan overtuigd is dat vrijwilligers in herstelrechtelijke praktijken bijdragen tot het bevorderen van een samenleving van actieve burgers dient dat op termijn ook empirisch te onderbouwen. Dit artikel gaat enkel in op de eerste denkpiste. Onderzocht wordt waarom en in welke mate vanuit Walgraves visie op herstelrecht actieve burgers in herstelrechtelijke praktijken aanwezig dienen te zijn en waarom vrijwilligers bij uitstek die burgerschapsrol kunnen opnemen. Onderzocht wordt ook welke opdracht dan aan deze vrijwilligers kan worden toevertrouwd. In het licht daarvan onderzoeken we een drietal sleutelmomenten in Walgraves visie op herstelrecht als mogelijke aanknopingspunten voor het grondvesten van een vrijwilligerswerking: (1) zijn definitie van herstelrecht; (2) zijn opvatting van criminaliteit; en (3) zijn sociaal-ethische intuïtie van *common self-interest*.

3. Vrijwilligers en herstel van schade als primair hersteldoel

Als uitgangspunt voor zijn herstelrechtelijke visie ontwerpt Walgrave de volgende definitie van herstelrecht: ‘Restorative justice is an option for doing justice after the occurrence of an offence that is primarily oriented towards repairing the individual, relational and social harm caused by that offence’ (Walgrave 2008, 21). Laten we de verschillende elementen van deze definitie kort bespreken en vanuit deze elementen zijn maximalistische visie reconstrueren.

Herstelrecht is voor Walgrave meer dan een naam die verwijst naar een web van herstelrechtelijke praktijken. Het gaat hem, vooreerst, om een ‘*option for doing justice*’: een bepaalde, verantwoorde (en dus betwistbare) visie op rechtvaardigheid, en meer in het bijzonder op het rechtvaardig beantwoorden van criminaliteit. Walgrave kondigt met zijn definitie van herstelrecht reeds zijn positie aan ten aanzien van andere herstelrechtelijke opvattingen. De zijne is een maximalistische visie die zich opwerpt als volwaardig alternatief voor het klassieke strafrecht, waarin ook opgelegde gerechtelijke ingrepen herstelgericht dienen te zijn.² Ten tweede is Walgraves rechtvaardigheidsopvatting primair gericht op herstel van schade. Walgrave wijst hier resoluut het retributivisme en de daarmee ver-

2 In een andere optie zouden bijvoorbeeld enkel vrijwillige overlegprocessen worden aanvaard. In zulk een diversiesysteem zou volgens Walgrave echter een aantal slachtoffers buiten de boot vallen, omdat sommige daders zullen weigeren vrijwillig deel te nemen of omdat enkel minder ernstige delicten door het parket zullen worden doorverwezen.

bonden strafoplegging af. De straf voegt leed toe om het leed van de dader aan dat van het slachtoffer gelijk te maken, maar deze praktijk doet niets constructiefs met het leed zelf van het slachtoffer. In een herstelrechtelijke visie gebeurt dat wel: het herstel van de materiële, psychologische, relationele en sociale schade staat er centraal. Met deze sterk resultaatgerichte definitie van herstelrecht positioneert Walgrave zich niet alleen ten aanzien van het klassieke strafrechtelijke paradigma, maar ook ten aanzien van die herstelrechtelijke opvattingen die niet het hersteldoel, maar het participatieve proces van herstel centraal stellen. Het klopt volgens Walgrave dat vrijwillige overlegprocessen vaak een hoger niveau van herstel tot stand kunnen brengen. Toch is de beperking tot vrijwillige processen niet voldoende. Bepaalde mensen vallen buiten de boot, waardoor het primaire hersteldoel niet voor iedereen bereikt kan worden. Om herstel voor iedereen mogelijk te maken dienen ook dwingende maatregelen overwogen te worden. Walgrave zelf denkt aan: 'materiële restitutie of compensatie voor het slachtoffer, het betalen van boetes ten voordele van een slachtofferfonds of een ander werk van sociaal nut, gemeenschapsdienst, en dergelijke' (Walgrave 2009, 20).

Welke implicaties heeft dit sterk op herstel van schade georiënteerd kader nu voor de uitbouw van een vrijwilligerswerking en voor de rol van vrijwilligers? Walgraves maximalistische visie op herstelrecht geeft hier reeds een eerste belangrijke richting aan. Het betrekken van vrijwilligers in herstelrechtelijke praktijken is vanuit zijn visie zinvol indien ze een bijdrage leveren tot het herstel van de schade die het misdrijf veroorzaakt heeft, maar ook indien ze kunnen helpen het klassieke, retributieve strafrecht af te bouwen. Wie bijvoorbeeld binnen een maximalistische visie de uitbouw van een vrijwilligerswerking in een bemiddelingsdienst bepleit, dient te argumenteren dat het betrekken van vrijwillige bemiddelaars wenselijk is om het primaire hersteldoel te bereiken. Hij zal ook de opdrachten van de vrijwilligerbemiddelaar moeten uittekenen vanuit datzelfde hersteldoel. Daarnaast zal de pleitbezorger van een vrijwilligerswerking ook creatief moeten zijn in het uitdenken van een nieuw vrijwilligersprofiel: dat van de activist die door allerlei sociale acties bijdraagt tot de hervorming van het klassieke, retributieve strafrecht tot een volwaardig herstelrecht.

Walgraves definitie van herstelrecht biedt hier het voordeel dat het de vrijwilligerswerking reeds een bepaalde finaliteit aanreikt. Zwakker echter is dat diezelfde definitie nog niet aangeeft waarom vrijwillige medeburgers omwille van hun positie als medeburgers meer dan professionals gerechtvaardigd zijn om het primaire hersteldoel van herstelrecht te helpen realiseren. Een vergelijkbaar probleem doet zich met betrekking tot het profiel van een vrijwilligeractivist voor. Is het bijvoorbeeld niet veel wenselijker gezagsdragers en professionele groepen zoals advocaten en magistraten mee te krijgen in een maximalistische visie dan vrijwillige burgers die buiten het gerechtelijke systeem staan? Misschien biedt Walgraves misdrijfbegrip een steviger aanknopingspunt voor het bepleiten van een vrijwilligerswerking.

4. Vrijwilligers en de opvatting van criminaliteit als het veroorzaken van schade

In het traditionele strafrecht wordt een misdrijf opgevat als een strafrechtelijke inbreuk, een schending van een wettelijke strafbaarstelling. De herstelrechtelijke kritiek hierop is dat daardoor de norm en de normhandhaving centraal staat, terwijl het slachtoffer, de dader en de samenleving op het achterplan verdwijnen. Walgrave deelt volmondig die kritiek. Geheel in het verlengde van de prioriteit van het herstellen van schade ziet Walgrave een misdrijf als iets wat schade berokkent en slachtoffers maakt: 'Restorative justice does not define crime as a transgression of an abstract legal disposition, but as a cause of individual, relational and social harm' (Walgrave 2008, 44).

Binnen Walgraves herstelrechtelijk kader is zijn misdrijfbegrip – opgevat als oorzaak van schade – een coherente keuze, maar wel een met belangrijke implicaties, niet in het minst voor de mogelijke finaliteit van een vrijwilligerswerking.

Eerst en vooral wordt het zwaartepunt verplaatst naar de schade die het misdrijf heeft veroorzaakt. Herstelrecht gaat volgens Walgrave niet in op geschonden normen en waarden. Het werkt ook niet primair in op de oorzaken van het misdrijf – zoals conflictueuze relaties, de persoonlijkheid van de dader of zijn maatschappelijke kwetsbaarheid – maar wel op de geleden schade. Met zijn 'harm caused by that offence' (Walgrave 2008, 21) (onze cursivering), zet hij zich expliciet af tegen Van Ness en Heetderks Strong. Zij spreken over 'repairing the harm caused or revealed by criminal behaviour' (Van Ness & Heetderks Strong 2006, 43) (onze cursivering). In tegenstelling tot genoemde auteurs is de rehabilitatie van de dader niet het primaire doel van Walgraves visie: 'Restorative justice does not primarily ask what should be done to the offender, but how the harm can be repaired' (Walgrave 2008, 23). Een vermenging van rehabilitatieprogramma's en herstelrechtelijke praktijken is geen goede zaak. Hierdoor dreigt de centrale rol van het slachtoffer te worden gecompromitteerd: 'The victim would be reduced to a tool for the offender's rehabilitation and not recognised as a party in his own right' (Walgrave 2008, 26).

De keuze voor een duidelijk onderscheid tussen rehabilitatie en herstelrecht is ook niet zonder gevolgen voor de mogelijke rol van vrijwilligers in herstelrechtelijke praktijken. Hun taak kan er daarom niet in bestaan hulp te verlenen en ondersteuning te bieden aan daders met het oog op hun re-integratie in de samenleving. Als de schade geleden door en na het misdrijf centraal staat in herstelrecht, dan dient de ondersteuning door vrijwilligers gericht te zijn op het herstel van de geleden schade. Zo zouden zij bijvoorbeeld de dader kunnen ondersteunen en motiveren om zijn verantwoordelijkheid op te nemen ten aanzien van de schade die het slachtoffer geleden heeft. Maar opnieuw blijft de vraag bestaan waarom je daar *per se* een vrijwilliger voor nodig hebt. Walgraves kader biedt hier voorlopig geen antwoord.

Het gelijkstellen van een misdrijf met het veroorzaken van schade heeft ook nog een tweede belangrijke implicatie, die niet onproblematisch is. Een dergelijk mis-

drijfbegrip dreigt criminaliteit te verenigen tot een private aangelegenheid, en dat druist in tegen de breed gedragen intuïtie dat een misdrijf een publieke dimensie heeft. Wie een misdrijf pleegt, brengt niet alleen individueel leed toe, hij treft ook geheel de samenleving. Walgrave lost dit op door te verwijzen naar de relationele en sociale schade. Om dit laatste te verduidelijken maakt hij gebruik van wat Braithwaite en Pettit beschrijven als *dominion*: 'the freedom citizens enjoy in a social world where other citizens grant them social assurances of liberty' (Braithwaite 1991, xiv) en (Braithwaite & Pettit 1990, 61-69). Het *dominion* verwijst naar een ruimte waar ik voluit kan genieten van mijn rechten en vrijheden en waarbij ik erop kan vertrouwen dat ik in dit genot gerespecteerd wordt door anderen. Dit vertrouwen vooronderstelt dat anderen de rechten en vrijheden van het *dominion* erkennen als een gedeelde horizon, als een publiek gedeeld goed.³

Elk misdrijf heeft volgens Walgrave dan ook gevolgen voor het publieke domein. Het verschijnt niet slechts als een oorzaak van individuele schade, maar ook als schending van het publieke vertrouwen van de burgers dat het genot van hun rechten verzekerd is. Daarom is volgens Walgrave een publieke interventie altijd noodzakelijk: 'Public intervention after a crime is primarily needed to enhance assurance: it communicates the authorities' public disapproval of the norm transgression and it responds through action aiming at restoration. It makes clear that the authorities take dominion seriously' (Walgrave 2008, 27). Iets verder in zijn boek schrijft hij zelfs: 'All responses to crime must aim to repair dominion' (Walgrave 2008, 143).

Met deze ingreep voegt Walgrave zich naar het vertrouwde herstelrechtelijke verhaal dat een misdrijf betrekking heeft op dader, slachtoffer en ook de gehele samenleving. De notie van *dominion* helpt ons in te zien dat niet in de eerste plaats het gezag van de norm of van de overheid geschonden is, maar vooral het vertrouwen van burgers dat het genot van hun rechten gevrijwaard blijft. Niet enkel het individuele slachtoffer heeft schade geleden door het misdrijf, maar ook de burgers uit de samenleving zijn slachtoffer. Door datzelfde misdrijf is ook hun vertrouwen geschonden en dient dit publieke vertrouwen hersteld te worden.

Geeft dit *dominion*-begrip, zoals door Walgrave gehanteerd, richting aan een uitbouw van een vrijwilligerswerking? En biedt het een aanknopingspunt om het betrekken van vrijwillige burgers in herstelrechtelijke praktijken te funderen? Beide vragen zijn niet zomaar eenduidig te beantwoorden.

Neem nu de eerste vraag. Door criminaliteit op te vatten als schending van het *dominion* geef je inderdaad een bepaalde richting aan de opdracht van vrijwilligers in herstelrechtelijke praktijken: hun rol bestaat erin de geschonden samenleving te representeren en de stem van die samenleving in haar geschonden vertrouwen te laten horen. In de persoon van de vrijwilliger verschijnt de samenleving als schadeclaimer. Vrijwillige medeburgers hebben dan in het kader van een bemiddeling of een herstelgericht groepsoverleg het mandaat om de dader erop te wij-

3 Walgrave ondersteunt deze visie van Braithwaite en Pettit en schrijft: 'Dominion rests on the assurance that fellow citizens and the state will take rights and freedom seriously. This assurance is indispensable to full enjoyment of rights and freedom' (Walgrave 2008, 27).

zen dat zijn gedrag het publieke vertrouwen heeft geschonden dat hun genot van rechten en vrijheden verzekerd is. Hun taak in deze herstelrechtelijke praktijken bestaat er dan ook in om namens die samenleving mee de dader aan te spreken op het herstel van dat geschonden vertrouwen. Deze taakinfilling, hoewel ze uit Walgraves herstelrechtelijk kader voortvloeit, stuit op een aantal bezwaren.

1. Als schadeclaimer namens de samenleving komt de vrijwilliger mogelijk in concurrentie met de noden en belangen van het concrete slachtoffer. En dreigt dat dan niet ten koste te gaan van de aandacht voor het slachtoffer in het recht?
2. Als representant van de geschonden samenleving komt de vrijwilliger mogelijk op één lijn te staan met het slachtoffer tegenover de dader. Een dergelijke alliantie tussen slachtoffer en samenleving creëert een machtsonevenwicht en zet de dader kwetsbaar met de rug tegen de muur.
3. Als representant van de geschonden samenleving verliest de vrijwillige medeburger zijn belangeloosheid. En dat laatste kan precies een troef zijn om bijvoorbeeld de dader mee over de drempel van een bemiddelingsgesprek of een herstelgericht groepsoverleg te krijgen.
4. Als representant van de geschonden samenleving wordt ook de 'vrijwilligheid' van de vrijwillige medeburger uitgehold. Immers, als de geschonden samenleving een stem verdient in het herstelrechtelijke gebeuren, dan 'moeten' burgers in het bemiddelingsproces aanwezig zijn. De vrijwilligheid biedt hier dan geen meerwaarde.

Dat laatste brengt ons tot de tweede vraag, met name of het *dominion*-begrip (als toegang tot de betekenis van een misdrijf) een rechtvaardiging biedt om vrijwilligers een sleutelrol te laten spelen in herstelrechtelijke praktijken. Of anders gezegd: is het vanuit het geschonden vertrouwen van burgers en vanuit de verwachting dat dit geschonden vertrouwen hersteld wordt, gerechtvaardigd dat burgers in de hoedanigheid van vrijwilligers de geschonden samenleving komen vertegenwoordigen in een bemiddelingsgesprek, of in een herstelgericht groepsoverleg? Die vraag is niet zo eenduidig te beantwoorden. Het behoort enerzijds tot de essentie van een rechtsstaat dat deze taak in de eerste plaats toekomt aan overheidsgezag. Burgers verwachten in de eerste plaats dat de staat het geschonden vertrouwen herstelt. Essentieel voor die verwachting is niet zozeer de vrijwillige inzet van een aantal medeburgers, maar wel de zekerheid dat de overheid hun geschonden vertrouwen herstelt. Het herstel van het geschonden vertrouwen moet ook kunnen worden afgedwongen, niet enkel namens het slachtoffer, maar ook namens de samenleving. Vrijwillige burgers hebben een dergelijk mandaat niet en opnieuw is hun vrijwillige inzet veeleer een handicap dan een meerwaarde. Want welke overheid maakt haar plicht tot herstel van geschonden vertrouwen waar via het spontane, en dus potentieel grillige, engagement van vrijwilligers? Het ziet er dus ook hier naar uit dat Walgraves definitie van criminaliteit als het veroorzaken van schade weinig vruchtbare bodem biedt voor het funderen van een vrijwilligerswerking in de context van herstelrechtelijke praktijken.

Anderzijds moeten we ons afvragen of vrijwillige burgers misschien naast en aanvullend op de overheid toch geen rol te spelen hebben vanuit de samenleving. In

een samenleving die haar democratische idealen ernstig neemt zou je ervoor kunnen pleiten om de verantwoordelijkheid voor herstel van vertrouwen niet geheel aan de overheid over te laten, maar ook te putten uit de vrijwillige inzet van dader, slachtoffer en vrijwillige medeburgers. De vraag die hier rijst is of die vrijwillige medeburgers dan geen andere constructieve rol kunnen vervullen dan die van vertegenwoordiger van een geschonden samenleving. Maar die suggestie vindt geen aanknopng met Walgraves definiëring van criminaliteit als het veroorzaken van schade. Misschien biedt het derde scharniermoment van Walgraves theorie hier soelaas: de notie van *common self-interest*.

5. Common self-interest als fundering voor een vrijwilligerswerking?

Walgraves herstelrechtelijke opvattingen komen echter niet uit de lucht vallen. Ze gaan terug op bredere sociaal-ethische intuïties die hij omschrijft aan de hand van het concept *common self-interest*.

Met deze notie verwijst hij naar een sociaal streven dat verankerd ligt in een individueel streven. We hebben elk afzonderlijk belang bij de verbetering van de kwaliteit van het samenleven. We willen allemaal zoveel mogelijk onze levensvoorwaarden verbeteren en onze individuele vrijheid zoveel mogelijk realiseren. Maar daarvoor zijn we op anderen aangewezen. We kunnen immers onze vrijheid nooit geheel alleen uitbouwen. Om die reden is het in ons eigen belang om samen met anderen zoveel mogelijk vrijheid te realiseren. Vrijheid wordt op die manier een collectief gedeeld goed dat voorwerp is van een gemeenschappelijk eigenbelang, een *common self-interest*.

De idee van *common self-interest*, of de gezamenlijke betrokkenheid op het realiseren van zoveel mogelijk vrijheid, dient volgens Walgrave de drijfveer te zijn van al onze sociale, politieke en gerechtelijke instituties. Datzelfde idee is, aldus Walgrave, ook het fundament van actief burgerschap. Ten eerste verwijst actief burgerschap naar respectvol, solidair en verantwoordelijk burgerschap. Wie als burger gedreven wordt door *common self-interest* is zichzelf verplicht de waardigheid van zijn medeburgers te respecteren. Hij stelt zich spontaan solidair op ten aanzien van deze medeburgers en is bereid actief verantwoordelijkheid op te nemen in het uitbouwen van een respectvolle, solidaire samenleving. Uit dat laatste vloeit, ten tweede, ook voort hoezeer actief burgerschap staat voor coöperatief en participatief burgerschap: de bereidheid van burgers om zich samen in overleg in te zetten voor het vermeerderen van vrijheid als collectief goed.⁴ Ten derde staat actief burgerschap voor een gezamenlijk belang om het vertrouwen in elkaars respect voor rechten en vrijheden te versterken en uit te breiden. 'Fellow citizens are allies in trying to extend and mutually assure dominion as a collective good' (Walgrave 2008, 141).

4 'A good society depends on committed participation by its citizens (...). Participants in social life, or citizens, must take their responsibility and respond actively and autonomously to the obligations of social life. In social-life ethics, active responsibility must be oriented towards solidarity with a view to building the common self-interest. In the ideal situation, members take active responsibility for combating disrespect and promoting solidarity' (Walgrave 2008, 91).

Walgrave is ervan overtuigd dat in een kwaliteitsvolle democratie zowel onze instituties als de burgers zelf bewogen dienen te worden door *common self-interest*. Meteen wordt ook duidelijk waarom volgens Walgrave actief burgerschap zo belangrijk is voor zijn maximalistische visie op herstelrecht. Actieve burgers die wederzijds vertrouwen verdiepen, die zich coöperatief opstellen en die verantwoordelijkheid opnemen voor een respectvolle, solidaire samenleving dragen de intuïties van *common self-interest* uit. Actief burgerschap is ook het kloppende hart van Walgraves visie op herstelrecht, omdat zijn visie geheel is afgestemd op de intuïties van *common self-interest*. Een omwenteling van het klassieke strafrecht naar herstelrecht maakt slechts kans in een samenleving waar actief burgerschap als belichaming van *common self-interest* floreert.

De sleutelrol van die laatste notie in Walgraves herstelrechtelijke visie heeft belangrijke implicaties voor de opdracht en opstelling van de gerechtelijke overheden. In hun antwoord op criminaliteit dienen strafrechtelijke overheden niet alleen prioritair gericht te zijn op herstel van individuele en sociale schade, maar ook op participatief en verantwoordelijk burgerschap. Alvorens herstel van schade af te dwingen dienen zij maximaal ruimte te bieden voor het actief burgerschap van de betrokken partijen in een delict. Alvorens het recht op herstel van vertrouwen af te dwingen ten behoeve van het slachtoffer en de medeburgers dienen de betrokken partijen gestimuleerd te worden in hun bereidheid het wederzijds vertrouwen in het respect voor elkaars vrijheid te herstellen en te versterken. Binnen de maximalistische visie dienen gerechtelijke overheden dader en slachtoffer aan te moedigen in hun gezamenlijke bereidheid om zich als verantwoordelijke en participatieve burgers in te zetten voor herstel van schade. De dader wordt opgeroepen hierin een actieve rol te spelen. Ook het slachtoffer wordt aangemoedigd – maar niet verplicht – zijn verantwoordelijkheid op te nemen en oplossingen te zoeken die bijdragen tot algemene, sociale vrede. Zelfs als gerechtelijke overheden het herstel afdwingen van de dader, dan nog dienen ze dat te doen op een manier die de rechten en vrijheden van eenieder respecteert en die sociale uitsluiting zoveel mogelijk vermijdt.

Wellicht kunnen politiek filosofen zich terecht afvragen in welke mate Walgraves notie van *common self-interest* voldoende aansluit bij de normatieve intuïties van een democratische samenleving. Voorstanders van het herstelrechtelijk gedachtegoed kunnen zich dan weer afvragen of deze notie wel voldoende de normatieve aspiraties van dat gedachtegoed expliciteert. Zoals reeds gezegd, zetten we deze fundamentele, theoretische kwesties voorlopig tussen haakjes. Onze aanpak is eerst pragmatisch, en slechts in de tweede plaats kritisch-conceptueel. Onze vraag luidt dan: in welke mate kan Walgraves notie van *common self-interest* een stevige fundering voor een vrijwilligerswerking aanreiken? En in welke mate biedt deze notie enige klaarheid omtrent de rol van vrijwilligers in het herstelrecht?

Wat de funderingskwestie betreft, lijken Walgraves sociaal-ethische intuïties hier meer mogelijkheden te bieden dan zijn definitie van herstel en zijn misdrijfbegrip. De betrokkenheid van een vrijwillige burger in het begeleiden van herstelrechtelijke praktijken heeft dan niet in de eerste plaats een instrumentele betekenis (een versterking van het maatschappelijk draagvlak, een hefboom voor het

omkantelen van het klassiek strafrechtelijk systeem), maar wel een expressieve betekenis. Wie uitgaande van een *common self-interest* kiest voor actieve inbreng van vrijwillige medeburgers in herstelrechtelijke praktijken (als bemiddelaar, of als ondersteuner van de conflictpartijen) geeft een krachtig signaal:

1. De solidaire, spontane inzet van vrijwilligers toont, meer dan elk professioneel engagement, hoezeer een maximalistische visie van herstelrecht geïnspireerd is door de *common self-interest* van actieve en verantwoordelijke burgers.
2. De inzet van vrijwillige medeburgers is ook een zichtbaar verbindingsteken tussen een door *common self-interest* geïnspireerde samenleving enerzijds en het herstelrecht anderzijds. Meer dan beroepskrachten maken vrijwilligers aanschouwelijk hoezeer herstelrechtelijke praktijken kwetsbaar zijn aangewezen op een samenleving van solidaire en verantwoordelijke burgers. De vrijwillige inzet van medeburgers herinnert alle betrokkenen (daders, slachtoffers, de professionele bemiddelaars, de justitiële actoren, de buurten, enz.) eraan dat het herstelrechtelijk project slechts kans maakt in een actieve, veerkrachtige samenleving.

En hoe zit het met de rolverduidelijking? Hierboven hebben we gezien dat het niet aangewezen is om vrijwillige medeburgers in te zetten als representant van een geschonden samenleving die samen met het slachtoffer uit is op herstel van schade. De noties van *common self-interest* en actief burgerschap lijken hier gelukkig andere uitwegen aan te reiken. Een eerste uitweg komt hierop neer. Als een samenleving van actieve burgers gericht is op het uitdiepen en versterken van het vertrouwen in elkaars betrokkenheid op het vermeerderen van vrijheid, is het dan niet bij uitstek aan de vrijwilligers om een dergelijke *trust-building* rol te spelen ten opzichte van daders en slachtoffers in herstelrechtelijke processen? De vrijwilliger is dan geen representant van een geschonden samenleving die van de dader herstel van vertrouwen eist. Hij vertegenwoordigt door zijn vrijwillige inzet veeleer een sociale gedrevenheid om daders en slachtoffers opnieuw dichterbij de samenleving te brengen. Door vertrouwen te schenken 'empowert' hij hen in hun (gekwetste) vermogen opnieuw te vertrouwen in een op gedeelde vrijheid gerichte samenleving. Dat slachtoffers afgesneden zijn geraakt van hun vertrouwen in een op vrijheid gerichte samenleving vloeit voort uit het misdrijf dat ze hebben moeten ondergaan. Maar ook daders hebben zich door de strafbare feiten die ze hebben gepleegd afgesneden van het wederzijds vertrouwen in een gezamenlijk vrijheidsproject. Vrijwillige medeburgers kunnen hier, wellicht meer dan beroepskrachten, door hun spontane inzet de vertrouwenscapaciteit bij beide partijen heropbouwen. In deze rol van *trust-builder* drukt de vrijwilliger bovendien veel beter uit hoezeer herstelrechtelijke praktijken drijven op de intuïties van *common self-interest*, maar ook aangewezen zijn op een samenleving van solidaire burgers. Tegen deze uitweg zou men natuurlijk kunnen inbrengen dat de vrijwilliger dan al te gemakkelijk geduwd wordt in de rol van hulpverlener naar de dader toe. Ingaand tegen Walgraves eigen maximalistische versie zou dan de prioriteit van schadeherstel uit het oog verloren worden, ten behoeve van rehabilitatieve idealen. Bij nader inzicht hoeft deze prioriteit van schadeherstel geen beletsel te zijn

voor het uitwerken van een *trust-building*-rol voor vrijwilligers. Vrijwilligers kunnen gerust de vertrouwenscapaciteit van de dader mee helpen heropbouwen, voor zover deze steun mee gericht is op het activeren van de daders verantwoordelijkheid de schade te herstellen en voor zover zij door hun vrijwillige inzet het gekwetste vertrouwen van het slachtoffer in de samenleving mee helpen herstellen.

De intuïties van *common self-interest* wijzen ook nog een tweede richting aan voor de rol van vrijwilligers in herstelrechtelijke praktijken. Als een solidaire samenleving vraagt om verantwoordelijke, participerende burgers en als herstelrecht gedreven wordt door de idealen van verantwoordelijkheid en participatie, dan is het ook een opdracht van vrijwilligers om op dit punt inspirerend te zijn. Hun opdracht bestaat er dan ook in daders en slachtoffers uit te nodigen om gezamenlijk actief een bijdrage te leveren in het herstel van schade. In tegenstelling tot betaalde beroepskrachten zijn vrijwilligers vanwege hun spontane, solidaire inzet beter geplaatst om beide partijen op laagdrempelige wijze uit te nodigen tot verantwoordelijk burgerschap. Opnieuw wordt hier in de persoon van de vrijwilliger zichtbaar hoe herstelrechtelijke praktijken aangewezen zijn op een veerkrachtige samenleving van tot verantwoordelijkheid uitnodigende burgers.

Conclusie

In wat voorafging hebben we onderzocht in welke mate Walgraves model van herstelrecht aanknopingspunten biedt voor een fundering en rolverheldering van vrijwilligers. Zoals herhaalde malen gezegd, ging de aandacht in de eerste plaats naar de bruikbaarheid van enkele scharniermomenten in dat model. De kritische discussie van die momenten stond niet voorop. Ons eindoordeel is dubbel. Het is sceptisch omtrent de bruikbaarheid van de eerste twee scharniermomenten (de definitie van herstelrecht en het misdrijfbegrip). Optimistischer is ons oordeel omtrent de bruikbaarheid van het begrip *common self-interest* (het derde scharniermoment).

Hoewel deze dubbelheid een verder onderzoek naar de bruikbaarheid van andere herstelrechtelijke modellen in het vooruitzicht stelt, wensen we deze bijdrage met enkele praktische suggesties af te ronden. Het zijn suggesties voor (bemiddelings)diensten die zich bij de opstart van een vrijwilligerswerking laten inspireren door Walgraves herstelrechtelijk model. In deze suggesties zit de dubbelheid van ons oordeel vervat.

1. Binnen Walgraves maximalisme dienen de verschillende vrijwilligersprofielen (als bemiddelaar, als ondersteuner) op een of andere manier een bijdrage te leveren tot het herstel van de schade die het misdrijf veroorzaakt heeft. Een vrijwillige ondersteuner heeft binnen dit model geen ruimte om de dader te ondersteunen in zijn re-integratie in de samenleving. Zijn ondersteuning staat in dienst van het prioritaire doel van herstelrecht: herstel van schade. De vraag rijst echter waarom de vrijwilliger hier, omwille van zijn vrijwilligheid, beter toe kan bijdragen dan een professionele beroepskracht.

2. Walgraves maximalisme biedt ook ruimte voor een nieuw vrijwilligersprofiel: dat van de activist die via sociale actie bijdraagt tot de hervorming van het klassieke, retributieve strafrecht en die professionele groepen als advocaten en magistraten ertoe kan bewegen een cultuuromslag te maken. Ook hier rijst de vraag waarom vrijwilligers hierin een bevoorrechte voorttrekkersrol zouden moeten spelen.
3. Walgraves opvatting van criminaliteit duwt de opdracht en finaliteit van de vrijwilligerswerking in een sterk betwistbare richting. De vrijwilliger verschijnt er dan als representant van een geschonden, schadeclaimende samenleving. Zoals beargumenteerd, zorgt dat gemakkelijk voor machtsonevenwichtigheden, bedreigt dit de centrale rol van het slachtoffer en stelt het de belangeloosheid en de vrijwilligheid van de vrijwilliger ter discussie.
4. Walgraves notie van *common self-interest* als grondslag van actief burgerschap en drijvende kracht achter herstelrecht biedt heel wat aantrekkelijker perspectieven. Bij de uitklaring van de verschillende vrijwilligersprofielen kan een lokale bemiddelingsdienst zich inspireren op de inbreng van vrijwilligers als *trust-builders* die het broze vertrouwen van slachtoffer en dader in een samenleving die gericht is op een gedeelde vrijheid, heropbouwen. Tegelijk kunnen hiermee de conflictpartijen worden uitgenodigd hun verantwoordelijk burgerschap op te nemen in het herstel van schade.

Walgraves notie van *common self-interest* levert bemiddelaars tot slot ook enkele, stevige argumenten om de meerwaarde en zelfs het prioritaire belang van een vrijwilligerswerking te bepleiten. *Common self-interest* opgevat als de betrokkenheid van burgers op een gedeelde vrijheid die het eigen belang overstijgt is het kloppende hart van herstelrecht. Het is tegelijk ook de achilleshiel ervan, omdat het afhankelijk is van een samenleving van betrokken en verantwoordelijke burgers. De vertrouwenwekkende en inspirerende inbreng van vrijwilligers maakt dit kloppende hart zichtbaar. Deze vrijwillige inbreng maakt ook scherp zichtbaar hoezeer actieve burgers uit de samenleving en strafrechtelijke overheden elk op hun eigen manier gezamenlijk verantwoordelijkheid dragen in het omgaan met criminaliteit. En tot slot herinnert de inzet van vrijwilligers ons permanent aan de kwetsbaarheid van het herstelrechtelijk project, aangewezen als het is op een samenleving van actieve burgers die de *spirit* van de *common self-interest* in zich dragen.

Literatuur

- Aertsen, I., T. Daems & L. Robert (eds.) (2006) *Institutionalizing Restorative Justice*. Devon: Willan Publishing.
- Braithwaite, J. (1991) Foreword. In: T. Scheff & S. Retzinger, *Emotions and Violence: Shame and Rage in Destructive Conflicts*. Lexington/Toronto: Lexington Book.
- Braithwaite, J. (2002) *Restorative Justice and Responsive Regulation*. Oxford: Oxford University Press.
- Braithwaite, J. & P. Pettit, P. (1990) *Not Just Desert. A Republican Theory of Criminal Justice*. Oxford/New York: Oxford University Press.

- Morris, A. & G. Maxwell (eds.) (2001) *Restorative Justice for Juveniles Conferencing, Mediation and Circles*. Oxford/Portland Oregon: Hart Publishing.
- UNICEF (2009) *Implementing Alternative Measures to Detention in Penal Cases. Introducing & sharing experiences on restorative justice and Victim-Offender Mediation application for juveniles and beyond*. Tirana.
- Van Ness, D. & K. Heetderks Strong (2006) *Restoring Justice. An Introduction to Restorative Justice* (3rd ed.). Cincinnati: Anderson.
- Walgrave, L. (2009) Een maximalistische visie op herstelrecht. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, (9)3, 19-38.
- Walgrave, L. (2000) *Met het oog op herstel. Bakens voor een constructief jeugdsanctierecht*. Leuven: Universitaire Pers Leuven.
- Walgrave, L. (2008) *Restorative Justice, Self-interest and Responsible Citizenship*. Cullompton: Willan Publishing.